

1956: urte mugarri bat

Aurreko artikuluetan ikusi dugun historiaurre haren ondoren jaiotzen zen aldizkaria, orain hogeitabost urte. Urte bera epe baten ataria dela esan liteke, beldur handirik gabe; asko eta esanahitsuak izan ziren hamabi hilabete haietan sortutako kultur gertakariak.

Erlatiboki beti ere, baina ordurarteko gerraondo urterik oparoena gertatu zen hura, euskal kulturarentzat. 1956. Liburu, aldizkari eta bilkura sonatuak elkarren gain hasten dira biltzen, Euskal Herri barnean eta erbestean. Lehendik bizirik zeudenek gorakada nabarmena dute, eta, luma berriei leku emateko, argitalpen berriak jaiotzen dira. Gerraurrekoak berriro ere irakurlegoaren eskuetara eraman nahi dira.

Karmen'go Amaren Egutegia (1951), urte honetan, *Karmel* aldizkari bihurtzen da, Xanti Onaindia-ren irudimen «administratiboak» halaxe nahirik. Ezin, ba, sortu euskal aldizkari berririk; baina zergatik ez atera urteroko egutegia hainbat hilerokotan banatua? 1962raino iraun zuten zutik asmazio polit honek... Hemen eman zituen batez ere Orixe-k bere lantxo laburrak, hizkuntzaren bihurtze berria korrante berriei aurpegi emanez.

Egan aldizkariak, seitan biderkatzen ditu bere orrialdeak, 1954/1956, ia bostehunetara iritsiz, aldizkari batengan horrek esan nahi duen indar guztiarekin; goraldi honek ederki asko eutsiko dio lortutako gailurrari, urte hauetako (1956-63) batezbestekoak 455 orrialde dituela. *Egan*-en bizitza osoko (1948-1977) orrialde-kopuruaren (7.423 or.) erdia baino gehiago (4.097 or.) eman zen urte haietan. Ikasle euskaltzale aintzek puntarik punta irakurtzen genuen. Orrialde haietatik zetorren maisugoak bazuen, gainera, euskaltzaleon artean gutxitan aurkitu izan den kritika-lana (K. Mitxelena-rena batez ere): arduraz egina, serioa, zurikeriarik gabea.

Guatemala-ko *Euzko-Gogo*a urrunak Euskal Herriratzea erabaki du; eta orain, barnean beste aldizkari lehiakideak izanarren, hil arte (1960) lankidego zabala eta emankorra bilduko du Miarritzen. (Ik. 13, 1980, 105-107). Berrikuntza duen beste aldizkaria *Euskera* da hain zuzen. Esaterako gerraondoko lehenengo ale trinkoa hilabete haietako lanekin betetzen da: berauek Altube, Mokoroa, Barandiaran, Lekuona, Villasante, Altuna, Zabala, Txillardegí, Gandiaga, Urrestarazu eta abarrek izenpetuak. Hortxe biltzen ziren, gainera, Euskaltzaindiak 1941az geroztik izandako bileren agiriak ere.

Urte hartako liburu-argitalpenak ere gogoangarriak dira; ikus daitekeenez, toki nabarmena dute berredizioek eta itzulpenek:

LIZARDI, *Biotz-begietan*
 KIRIKIÑO, *Abarrak*
 AGIRRE, *Garoa*
 MOGEL, *Peru Abarka*
 ORIXE, *Agustin Gurenaren Aitorkizunak*
 S. BARANDIARAN, *Ilias'ena*.

Baina urte hartan, batez ere, bi gertakari nagusiren inguruan biltzen dira euskaltzale eta abertzaleak; gertakari horiek, elkarren segidan bildutako bi Biltzarre izan ziren, baina ehundaka kilometroren aldearekin bilduak. Bata Arantzazun, bestea Parisen: Lehenengoa, Euskaltzaindiaren deiarri erantzunez ospatu zen, «Arantzazuko Urtea»ren barnean; bigarrena, Eusko Jaurlaritzak hotseginda inguratu zen jendea. Euskaltzaindiarenak euskara eta beronen etorkizuna zuen gaitzat; Parisekoak, ostera, lau sail izan zituen, politikari, sozio-ekonomiari, kulturari eta «Munduko euskaldunei» buruz zihardutenak. Esan gabe doa, Arantzazukoan ez zegoela politikaz hitzegiterik; Parisekoan, aitzitik, horixe zen oren ardatza.

1. Euskaltzaindiaren Biltzarrea: Arantzazu (1956)

Euskaltzaindiaren «Euskaltzaleen Biltzarra» Irailaren 14/15/16tan bildu zen. Villasantek eman zien ongietorria batzarkideei eta A. Arruek azken agurra, amaierakoan. Tartean, hitzaldi eta komunikazio-sail batek, hitzaldiondoko etabaidak ahanzteke, bete zituen ihardunaldiak. Batzar-lagunak ugari izan ziren, nolnahi ere ehundik gora (Pariseko Batzarrean «eundaka, eundik gora beñepein» izan ote ziren ere aipatzen du Hernandorenak. Ik. *Euskal Batzar Orokorra*, 397). Batzar-lagun haien artean zabaldu zen lehenengoz *Jakin* aldizkaria.

Hiru egunetako mintzaldiak, eskierki, bi sailetan bana ditzakegu: a) Batzuek beren *bilketa-lanen* azalpena egin zuten (Altuna, Izagirre, Mendizabal, Gandiaga, Zabala, Barandiaran), b) Besteek, hizkuntzaren *etorkizunari buruz* hainbat *gogoeta* eskaini zuten (Txillardegí, Villasante, Mokoroa «Ibar», Urrestarazu). Hemen, gurerako interesgarrienak bigarren hauen hitzaldiak dira; baina azpimarratu behar da, orduan aurkeztu zela harez gero halako segida izan duen Zabala-ren bertso-bilketaren asma

ere. Hau ere, esan liteke, histori mugarría izan zen urte haren bereizgarri bat da.

Urrestarazu eta Txillardegí ez ziren Biltzarrean egon, baina «Euskera eta Euskal-kulturari buruz» eta «karta idigía» komunikazioak bidali zituzten. Villasantek «Gure eginberrak» mintzaldia eskaini zuen, eta Mokoroak —halaberrez erdaraz— «De vida o muerte». Ihardunaldi hauen ondoko eztabaidetan parte hartu zutenak ere gogoratzekoak dira: Mitxelena, Agirretxe, Zeleta, Erkiaga, Inza, Omaetxebarria, Agirre. Ez ziren, antza, eztabaida denak osorik jaso; baina nahiko argibide ere bil liteke hango giroa ezagutzeko.

Gerraondoan euskaltzaleak irekian lehenengo aldiz bildu ziren honetan, hizkuntzaren hil-ala-biziko arazo larriari begira ihardun zuten. Harri-garriro garbí azaldu zuen hori Ibar-ek, bere esan-modu labur-bilduan: Hizkuntza salbatzeko zer behar zen bazekiten euskaltzaleek; berdin, bazekiten ezinaren muga hurbila non zeukaten; horrela, ba, premiazkoa zen orduan bertan obragarri ziren xedeak hautatu eta egintzetara eramatea:

«Nuestro idioma vasco (...) está condenado a muerte de asfixia mientras tenga impedido el libre acceso a la radio, a la prensa diaria, la escuela, el teatro, el cine... (...); y mientras, por el contrario, toda la imponente maquinaria informativa del mundo moderno se ocupe sistemáticamente en saturar nuestra atmósfera de castellano o francés. (...)

...mientras dure el actual estado de cosas en orden a nuestra lengua, no está en nuestra mano el *organizar* la verdadera defensa del Euskera.

Y, descartada así, por fuerza mayor, *la única forma racional y eficaz* de salvar la *vida* de nuestra lengua, no nos quedará, entre tanto, a sus defensores otro recurso que el de cada día más precarios *expedientes*.

Con todo, (...) ninguna traba nos habría de impedir, seguramente, *organizar* y *llevar a cabo* ahora mismo cierta vasta *operación de salvamento indirecto*, de incalculable alcance (...).

El objetivo inmediato de la operación sería lograr el inventario más completo y manejable posible de nuestra lengua en su vocabulario, locuciones, folklore y producción literaria» (IBAR, in *Euskera*, I, 1956, 274-275).

1981eko erpinetik begiratuta, benetan distiratsua agertzen zaigu go-goeta hau, ahots profetiko bat dela esan liteke, batez ere asmoari Ibar-ek eman nahi zion erakunde-proposamena gogoratzen badugu. Garaiko euskaltzaleen Biltzar hark eta asmoaren berri jakin zutenek —hau da, Euskal Herriko indar sozial abertzaleek—, ez zuten ulertu edo ez zuten indarrik izan ongi konprenitua egintzetara eramateko. Hitzaldi eder bat izan zen, eta ez zen deus gertatu. Asmo handitxo zela esan zuen urliak, eta Txillardegik eskatzen zuen praktikotasuna (*Euskera*,

I, 1956, 248) Ibar-en «*realismo utopiko*» hartantxe egon zitekeenik ez zen sumatu.

Baina Ibar-en bilketa-proposamen honek ezinarekin berehala estropozo egin bazuen ere, Biltzarre hartan egin ziren proposamen berri batzuek bazuten beren baitan geroaren halako promesa bat, batzuegan orduantxe bertan loratzen ari zena (Peillen, Mirande —batzarkidea hau—, Txillardegí...), eta zenbaitengan laister garatzekoa. Hizkuntzari balio praktikoa eta funtzionala eskatu behar zitzaioela esaten zuen tesiaz ari gara. Euskara, kultura modernoaren zerbitzuan jartzean ikusten zuen funtzionaltasun hau. Ideia honetan bat zetozen, elkarrekin, Villasante eta Txillardegí ezezik, Ibar eta Urrestarazu «Umandi» ere, eta, eztabaidetan ikus daitekeenez, Biltzarre osoa (Orixe-ren geroko erreparoa ez dira han nabari, egon ere ez zen bera han egon; baina bai Orixe-zale ugari).

Gaurregun hain burutan dugun hitz bat aipatu zen, eta eginkizuna noski, funtzionaltasun moderno horren azken xedea definitzeko, *normalizazioa*. Ez dago argitu beharrik ere, gaurregungo lan hau eta asmo orokor hura ez direla alkantzu berekoak; baina bai arautasunaren aldetik kidekoak: *Literatur-izkuntza normalizatua, unifikatua, tink ezarria eta aldakaitz bihurtua*, eskatzen zuen Villasantek (*Euskera*, I, 1956, 267).

Hizkuntzak, arautua izateaz gain, *osotua* izan behar zuen praktikotasun eroso bat lortu nahi baldin bazen. *Osakuntza aundia bear du euskerak gaurko bizikeran gai izateko* (Txillardegí, ib, 247). Hizkuntzaren larritasunik handienak bultzata egiten ziren Batzarrean eskeak: erlojuaren kontrako ekintza bat zen euskararen salbamendua. Estuasun horretan, planketarik onena ere, denboratan sobera luzatzeko baldin bazen, ez zen egokia izango salbamendu hura lortzeko:

«Aresti jaunak adierazi du berrogei urteko bizia ematen diola euskerari Bizkaian oraingo bidetik jarraitu ezker eta Mokoroa jaunak azaltzen duen egitama audiegia dela, diru eta denbora geiegi bear litzakela betetzeko (*Euskera*, I, 1956, 282).

Mokoroaren ustez, ikusi dugu, ezer handi eta erabakiorrik egitea ezinezkoa zen urte haietan, egiazko salbabiderako sendagarriak ukatu egiten zitzaizkigulako. Bigarren mailako hautabide ordezkarria eta lagungarria bakarrik zen, beraz, haren proposamena: bilketa-lana, garai berriak etorriko zirenean hizkuntzaren trebakuntza garantia hobezko egiteko laguntza zen.

Hala ere, presaz zetozen jende gazteek, arnasestuka, hizkuntzaren funtzionaltasuna aipatzen zuten behin eta berriz, hil-ala-biziko zeregin bezala:

«Mintzaera bat bizi dedin, beti baña gero ta areago, kulturazko mintzaera izan bear; ezinbesteko baldintza. (...). Guretzat bederik, izkuntza bat kulturazkoa dala esateko, izkuntza ori Munduan erabiltzen eta erabilliko diran giza-adimenaren eza-

gupide guztiak ikasteko, irakasteko, adierazteko ta edatzeko bide izan bear. Orrela dira gaurko ontan ezagutzen ditugun kulturazko-mintzaera guztiak. (...). Orixe bada, gure xederik aundiena: Euskera, kulturazko-izkuntza biurtzea, orain ezpaita» «URRESTARAZU, in *Euskera*, I, 1956, 295).

Bilketaren balioa eta betekizuna ukatu gabe ere, eguneratu, trebatu, gaitu egin zitekeen hizkuntza: egiteko handi bat ahalgarria zitzaizen 1956ko euskaltzaleei; horretarako, ez zegoen libertatearen egun distiratsuaeren zain egon beharrik. Lanari bertan behera ekin behar zitzaion, askatasun-orduak jotzean, trebe eta prest topa gintzan. *Hizkuntzaren trebakuntza moderna* zen martxan jarri behar zena:

«Egunen batean, Yainkoak daki noiz, gure Erri'aren eskue-tan izango da gure ikasketa guztiak antolatzeko almena, ta ordurako egitaraua gerturik eukitzea dagokigu; bai ta lendik bete al litezken bide-zati geienak. Gramatika ta beste liburu asko bear izango ditugu beti, ta oso egokia da lenbailen astea antolatze ori» (URRESTARAZU, in *Euskera*, I, 1956, 296).

Pariseko Eusko Jaurlaritzaren ingurutik zetorren, noski, idarokizun hau: egunen batean, nahitaez bete beharko zen politika linguistiko barentzat tresneria prestatzeko premia adierazten zuen Umandik. Isilpean, eta ofizialtasun guztietatik kanpo, geratzen ziren lanok izan zitezkeen, azkenean, praktikoena. Zentzu honetan, Txillardegik izpiritu praktikorik eza salatzen zuen: «egite-gizonak bear ditu euskerak bere orretan», «izpiritu praktikurik ez dugu», «arreta aundiagoa jarri bearko genuke aurre-rakoan eginkizun praktikuak asmatzen, guztiz bearrezkoa bai-da au euske-raren salbaziorako». *Praktikotasuna, egite-gizonak, ekintza*: Euskaltzale-goak beharko zituzkeen sendagarriak hauek ziren, Txillardegiren ustetan.

«Egin ditekena egin, eta ezin ditekena aaztu: ez dago onetaz beste aukerarik. —Eta gaur, nere ustez, bitara bil ditzakegu egin ditezken gauzak: 1.º) Gutxiengo edo minoria bat gertu. 2.º) Euskera gaitu, batu ta osatu». (*Euskera*, I, 1956, 249).

Euskera gaitu, batu eta osatu: Txillardegik hori horrela idazten zuen hartan, oraindik belaualdien arteko etena obratu gabe zegoen. Erdal-keria, garbizalekeria...: hori dena, betidanik izan dugun eztabaidakizuna zen; baina orduantxe zihonan arazo hori hizkuntzaren *modernokuntza prak-tikoaren* egitekoraino sartzera. Krutwigek bere proposamen lapurteratarra eta grekotarra egitean, oraindik mundu teorikoegi batean zeuden gauzak; baina Biltzarre hartako Villasanteren hitzaldia askoz ere obragarriago gertatzen zen entzuleentzat. Eta proposamen-molde hark *gazte langileak* zeuzkan, gainera, atzetik.

«Euskaldunok autokritika pizka baten bearrean ba-gerala deritzat. (...) Poulain jaunak, bere liburu ospetsu batean auxe idatzi du: *Pedid a un sabio que exprese las profundidades del*

cálculo infinitesimal con el vocabulario de los niños o de los pastores. Ori argi dago, ezin ditekean gauza da. Parkatu, jaunak, baiño guk oben ori ez al dugu maiz egiten? Erri-euskeraren itzekin nai dugu dena esan dedin ta dena adirazi dedin, ta jakifia, ori ezin ditekean gauza da. Ifiungo erri'izkera arruntean arkitzen ez diren kontzeptu eta itzak, gurean ere ez arkitzea, ezta batere arritzekoa; aitzitik gauza normala da. Gaztelako erri-izkerak ere, jatorriz, adieran, etzitian orrelako kultur-izenak, baiño etxeratu bearrean arkitu zan, eta ala biurtu zan kultur-izkuntza landu aberatsa. (...). Erria eredugarri ta ispillu zaigu milla gauzetan, eztut ukatzen, baiña ez ditzagun gauzak bere neurritik atera» (VILLASANTE, in *Euskera*, I, 1956, 257 eta 259-261).

Jakintza eta kultura gure euskararentzat irabazi behar direla gogoratu digu Villasante berak: Eta hori ez da lujo bat, apaingarri bat. Hortxe dago jokuan hizkuntzaren bizia bera ere: «*Kondaira lekuko, bi izkuntza nor-geiagoka jarri diren guztietan, jakintza ta kultura noren alde egon diren, arena izan da betiere garaipena (...)... kontzeptuak, nozio-neak, izenak eta itzak. Oiek eztitugun artean, eztugu aurrerapenik egin al izango*» (*Euskera*, ib., 260).

Horrela, batasunaren bila, kultur edukinen bila, euskal hitzen bila... hurrengo hogeitabost urteetako eztabaida nagusienentzat galderok mahain gainera ekarri dira, ba. Badirudi, euskaltzale askok ez zuela oraindik modernotasunaren premia esturik nabaritzen; baina, batzuren utsez (eta ez ziren hauek ondoko urteetan langilerik eskasena izango), horixe zen hizkuntzarentzat hordagorik larriena.

Gerora, hizperri-kontuetan hain jokabide ezberdinak eramango zituzten Urrestarazu eta Villasante, bat zetozen terminologia berezituaren beharra aitortzean: Hitz egokien faltaz, ez zegoen euskaraz gure hizkuntzaren gramatikarik idazterik, eta beste edozein kultur alorretara jota ere, betiko leloa entzun behar, *hitzak falta* zaizkio hizkuntzari, eta horrela gauden bitartean ez dago inolako irtenbiderik:

«Gramatikari buruz lendariz egin bear dana, beste gaietara gero edatu liteke, bear dan neurrian: Lojika, Kondaira, Kontuak, Geografia'rako eta abar, guziak beren lerroan». (A. URRESTARAZU, in *Euskera*, I, 1956, 296).

«Euskera utsez euskal gramatika bat idazteko, oztopo edo eragozpen aundi bat arkitzen duela terminologiaren falta edo eza. (...). Eta gramatikaz landara, beste jakintzetan motxago oraindik aurkitzen gera» (L. VILLASANTE, in *Euskera*, I, 1956, 258 eta 260).

Batzarreak, bere erabakietan jaso zuen kultur hizkuntzarako hiztegi bat sortzeko asmoa; baina, lehenengo epe batetan, idazle goaren esku geratu zen hiztegi berezituak lantzea:

«Badaki batzarreak zenbait kultura-sailletan itzen eskas gabiltzala. Geroago, bear den garaian, Euskaltzaindiak erabakiak ar ditzan, euskaldun ikasi guztieri eskatzen zaie, orretarako egokiera dutenean, gai oriek, bai itzez eta bai izkribuz, euskeraz erabiltzeko, erderara jo gabe, naiz ta neka jarriago izan» (*Euskera*, I, 1956, 298-299).

Eginkizun hauen atarian, ordea, berehala agertu ziren galderak. Lehen-lehenik hauetxek: 1) Nondik hartu behar ziren hizperrien erroak? Nahitaez geure ohizko euskararen arrobotik hartu behar ziren, ala zilegi zen nazioartean erabiltzen ziren erro grekoetara jotzea? 2) Nork edo zerk emango zion hizperri bati bere zilegiztapena? Usarioak, onarpen sozialak, ala Euskaltzaindiak nahiz beste Elkartegoren batek?

Hitzen etimologiari gagozkiola, garbizaletasun batzuren itsumena salatzen zuen Villasantek (ib., 259), eta kanpotiko hitzei diegun beldurra uxatu nahi zuen:

«[Grezierak], bakarrean, eta kultur-influxu gabe arkitzen zanez, lan ori [dena bere arrobotik sortzea, alegia] egin al izan zuen. Etorri ziren urrengo erromatarrek, eta auek griegoen kulturaz arkitu ziranenez, ortik eskubeteka artu bear izan zuten, eta ala landu zuten beren izkuntza. Eta Europako nazione eta izkuntza berriak berdin. Eta gu ere kasu onetan gera. Egiñik dagoen kultura baten aurrean aurkitzen gera. (...) Kontzeptu oiek, kanpotik ekarritako itzekin edo euskal sustraiezkoekin bear ote diran adirazi, ori beste auzi bat da. Bearbada batzuetan bide bat, eta besteetan beste bat jarraitzea izango da onena» (VILLASANTE, in *Euskera*, I, 1956, 267).

Villasanteren tesi hau, bere eklektizismo eta guzti, garaiko euskalzale gehienentzat entzun-gogorra zen; baina, hala ere, batasunaren arazoarekin nahaspilatzean, gerora, gertatuko zen alde baterako nahiz besterako atxekimendu gogorturik ez da eztabaidatan sumatzen, nahiz eta Mokoroak batez ere garbizaletasunari eutsi beharra expreski azpimarratu (*Euskera*, I, 1956, 273). Hona Erkiagaren jarrera zalua:

«Aita Villasantek esan duan bezala, erderari kalte edo gaztelaniari kalte egin ezpadio beste izkuntzetako itz oiek artezak, euskerari ere, bear-bada, askok uste duten beste kalte ezliokoe ingo» (*Euskera*, I, 1956, 268).

Hain irristakorra agertzen zen lexiko-berrikuntza honetan gidari baten bila joaz, Euskaltzaindia aipatzen zen Biltzarrean behin eta berriz (*Euskera*, I, 1956: Txillardegia, 249; Erkiaga, 268; Villasante, 268; Urrestarazu, 296); baina, batzar-lagunen artean, ez zen mintzairaren modernokuntzarako Euskaltzaindiaren egitekoa definitu, ezta batekizun horretarako lan-prozedura erabaki eta eman. Asmoak eta gogoak azaldu ziren, baina lan-planketa bat Biltzarrearen erabaki bezala proposatu gabe. Beharbada, Biltzarre bategandik espero zitekeena ez zelako, hain zuzen. *Bein-beiñeki arau batzuk, zuzenbide bezala, Euskaltzaindiak emango ba-*

litu (...) *bearbada ezlirake alferrikako*, komentatzen zuen Villasantek, arazo historiko luzea eta arriskugarria zegoela gogoratzen bait zuen euskaltzain honek. 1930eko eritzi-ezberdintasunak aipatzen zituen, Euskaltzaindik eskain daitekeen irtenbidearen alde on eta txarrak honela laburtuz:

«Euskaltzaindia ere, nik uste, bildur da arazo hontan eskuak sarturik ez ote duen bere larderia ta izena arriskuan ipiniko. Len ere izan zan eztabaida Euskaltzaindiak itz berrien sortzalle izan bear duen ala ez [1930], eta ezetzaren alde zeudenak uste dut gelditu zirela gallen. Auen aburuz, idazleek bear dute bidea urratu. Gaiak euskeraz erabilliz, sortuko du batek itz aukerako bat, beste batek beste bat, eta ala, berez bezala, poliki-poliki, sortutako itzaren balioak eta egokitasunak egingo du berau zabaldu ta finkatu dedin. Eta Euskaltzaindiak orduan, eta ez lenago, au da, zabaldurik eta onarturik daudean, itzok bere egingo ditu, eta izkuntzan sartuko. Bide ziurra eta zuurra, noski, baiño luzea, luzeegia *bearbada*» (VILLASANTE, in *Euskera*, I, 1956, 259).

Jendaurre euskaltzale zabal baten aintzinean eztabaizun bezala, *bearbada* orduantxe eman ziren, lehenengoz, hizkuntzaren kultur eskakizun berriei erantzuteko erizpide berriak. Libreki eta garbizaletasun gogortu baten ortopediarik gabe aztertu nahi zen arazoa. Bertan behera izan ez bazen ere, ikusiko dugu, han esanak argitaratzean, nolako eragina izango duten haiek belaunaldi gazteagan.

Euskaltzaindiaren Biltzarrean, gerora idazketa-berritzaile eragileena izango zen Euskal Herri barneko idazlegoa mintzatu zen, edo horietxena izan zen han entzun zen ahotsa. Baina haraino, Arantzazuraino, iristerik izan ez zutenak, erbesteko hainbat, Parisera bildu ziren eta hango beste Batzarrean hitzegin zuten euskararen egoeraz eta etorkizunaz, astebate geroago.

2. «Euskal Batzar Orokorra»: Parise (1956)

Batzarre hau Parisen ospatu zen, 1956ko irailaren azken astean (irailaren 23tik urriaren 1era). Agirre Lehendakariak oso garaiz deitu zuen Batzarrera, 1955eko urtarrilean. Deiarekin batera, asmoaren argibideak ematean, honela azaltzen dira Batzarrearen zergatiak:

«El Gobierno ha estimado que ha transcurrido desde su proclamación el tiempo suficiente que aconseja la organización de una asamblea de la amplitud de la que en su día se reunirá en París.

Hemos vivido años de inquietudes y de turbaciones. Desde 1936 hasta hoy ha surgido una nueva generación cuyos sentimientos y opiniones es del más alto interés conocer y pulsar». (*Euskal Batzar Orokorra/Congreso Mundial Vasco*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Serbitzuak, Gasteiz, 1981, 13. or.).

Ukitu beharko ziren gaien artean, hizkuntzarena zegoen: *Hay que examinar, además, el presente para estudiar la táctica mejor que ponga tope a la desvasquización del País* (Ik. aip. lib. 15 or.). Batzarreak bere Kultur Sailean aztertuko zuen gai hau, eta aldeaz aurretik bidalitako kaldeketetan lehenengo puntua hauxe zen (46-47. or.). Egoera beltz batetan itoa ikusten zen hizkuntza:

«Arrojado [el euskara] de la escuela y de la prensa diaria encerrado en los límites de uso doméstico, impedido su acceso a los medios de expresión con los que la técnica moderna llega hasta el interior de los hogares, el acoso a la lengua vasca es de tal naturaleza que obedece a un premeditado plan de exterminio» (Aip. lib., 48-49 or.).

Egoera aztertzeko mundu zabaleko euskaltzale asko bildu zen Parisen. Ez zen gehiegi Euskadi barrutik joandakoa; barnekoetatik, gogora ditzagun *Ekin* taldea, Ibalan (= A. M. Labayen) eta bat edo beste. Lehendakariaren agurra hitz hauekin hasi zen: *Batzar Nagusi onen asieran bearrezko dot euskeraz itzegitea* (Ib. 55, or.). Kultur Sailerako aukeraturako alorrok hamar izanarren, euskarak bildu zituen komunikaziorik gehienak: 44etatik 30 bat gutxienik. Oso balio ezberdineko lanak dira; aipa ditzagun interesgarrienak: FEVA (= Federación de Entidades Vasco-Argentinas), Amezaga, Krutwig, Umandi, Ekin, Zaitegi, Hernandezena eta abarren lanak edo eztabaidak argigarriak dira garaiko planteamondeak eta eritziak ezagutzeko.

Etengabe entzuten da euskara amildegian behera doan albistea komunikazioetan eta eztabaidetan. *Ekin* taldeak honela definitzen du, esate baterako, gazte-jendearen hizkuntz jarrera:

«La casi totalidad de los vascos de menos de 30 años hablan mejor el español que el euskera, porque piensan en erdera. La creencia de que el euskera no sirve para nada es general. La inmensa mayoría de los vascos colaboran en la muerte de nuestra lengua. El euskera está al margen de la juventud vasca y en estado francamente agónico» (Aip. lib., 355 or.).

Egoera orokor beltz horren ondoan, Zaitegik gazteria aurrerazale berri baten testigantza zekarren, berak Arantzazun, Lazkao eta Donostian ezagututako alderdi-txartelik gabeko gazteria batena:

«Egia esan, euskera il zorian dago. Ori ezin ukatu. Ala ere ba-dator gaztedi berria, euskal-mistika berriz yantzi eta berritua (...). Arkitu izan ditut barnean, Arantzazu'n (...) berrogeitamar gazte, fiñak, ikasiak egunero une orotan euskera zaintzen ari diranak; ikasleak era berean. Ara yoan nintzan, itzaldi bat ematera (...). Lazkao'n ba-dira beste berrogetamar gazte, egunero beren artean euskeraz bakarrik ari diranak: konbentu ortan sartzen diran erdaldunak euskera ikasi bearra dute: orain ogei urte orrelakorik ez genun» (Aip. lib., 393).

Gure egunotatik begiratuta, bai *Ekin*-ek eta bai Zaitegik arrazoi zutela aitortu behar: euskara maldan behera zihoan, baina itxarokizun berrien zantzuak ere senti zitezkeen urte haietan.

Hizkuntzaren salbamendurako bide berriak urratu beharra gogoratu zen zenbaitetan. B. Estornes Lasak eta Hernandorenak, adibidez: [B. Estornés] *considera fracasados todos los ensayos (334 or.)*; *yo digo que los métodos que hemos empleado hasta ahora, para sostener el vascuence, el euskera, han fracasado totalmente (420 or.)*. Hernandorena jarrera oso kritikoz agertu zen eztabaidakoan, eta *norberaren erantzukizunari* dei egiten zion, azken arma bezala:

«Emen presentatu diran lanak, bat edo beste kenduta, dana zait betiko lelua... Dana zait betiko kantua... Denak zaizkit belarri batetik sartu eta bestetikan ateratzen diran itzak... Dena zait liburu edo rebista bat iriki eta ura isten dezutenerako aztuzten diran leluak... Gaizki esateko, eta barkatu zazute, neri iduri zait betiko adar jotzia... —Gauza gogorra da, baño ogeitamar urte oietan, jaunak, entzuten ari naiz, ogeitamar urte oietan, gurasoak dirala, aurrak dirala, apaizak dirala, monjak dirala, eskolak dirala... beti kanta bat, betiko musika bera... —Jaunak, ogeitamar urte oietan besterik ez dugu entzuten... eta ogeitamar urte oietan euskera amilka dijuakigu goitik-bera musika orrekin. —Eta musika onek orrela segitzen badu, laixter ez musika ori, laister abestu bearko diogu euskerari beste musika bat: R.I.P. Amen. —Jaunak, arrazoi oiek frakasatu dute: *beste bide bat billatu bear dugu*» (Aip. lib., 386. Azp. gurea).

Hain zuzen, Zaitegik proposatzen ziona, Hernandorenak ongi ulertu gabea, benetan bide berri bat zen: kultura euskarari lagungarri, eta ez etsai, biurtzea, alegia. Zaitegiren ustez, *elite* gidariak salba zezakeen hizkuntza (aip. lib. 393. Ik. *Euskera*, I, 1956, 263, Broussain-en eritzia), eta hori jaiotzear zegoen Euskal Herrian. Baina Zaitegik bere itxarokizuna topatu baldin bazuen, Hernandorenarentzat —Arantzazun Arestirentzat bezala— itxarokizunak, berandu izan aurretik gainera, ahalik laisterren obratzekoak ziren: Euskararen kinka larria epe erabat laburrean erabakitzekoa zen:

«Jaunak: Neri esaten didate pesimista naizela. Nola nai dezute ez izatia? Bizian emen igaro diran gizonetako batek esaten zuen: “Ogei urte buruan euskera galdua da”. Besteak: “Ola segitzen badegu emendik berrogeitamar urtera ez da euskerarik entzungo”» (Aip. lib., 387 or.).

Etorkizun ezezkor horren aurrean, Hernandorenak norberaren erantzukizuna gogoratzen zuen bezala, beste zenbaitek salbamendu-planketa bati heldu nahi zion: FEVA, Amezaga, Umandi, Estornes, Krutwig, etab. FEVAk ohar hau egiten die politika-gizon eta euskaldunei, denen hizkuntz zabarkeria salatuz, eta jokabide horren azken hondamendia erakutsiz: *no vayamos un día a encontrarnos con que la victoria política nos lleve*

a conseguir la libertad de un pueblo que ya no existe (345 or.). Arrisku hori saihesteko, erakunde bat eskatzen du FEVAk: Planketa bat egin behar da, eta, horrentzat, hori egintzetaraino gidatuko eta bultzatuko duen Batzorde Eragile Iraunkorra. Planketa horren zirriborro bat eskaintzen zuen FEVAk, B. Amezagak egiten zuen gisan (343. or.). Honek Idazkaritza baten ideia ematen du, gainera:

«Es preciso agrupar a unos pocos de nuestros hombres mejor preparados para que puedan vivir las 24 horas del día sin otra preocupación que la que con creces han de hallar en la titánica labor que se les encomienda» (Aip. lib. 343 or.).

Urte haietan, batek baino gehiagok aipatuko zuen idazle-etxe baten beharra. B. Estornes-ek *un equipo de trabajo* eta *algo que tenga las características de una herramienta de realización* aipatzen zuen (334. or.); Zaitegik, berriz, bere bizkar daraman Euskal-Idazle Alkartasunaren asmoa: Baionan etxe bat irekiko dute berak eta ⁷Jakakortajarenak: Euskal Herriko idazleen Elkargo bat eratuko da, hainbat aldizkariren arduradun izango dena, eta «datorren urtean (...) udako euskal-ikastaroa egingo dugu, illabete edo illabete t'erdiriz. Guziok opa dugun Euskal-Ikastetxe Nagusi'aren asikin bezela»; Iparraldeko argitalpenen zerbitzuan, inprimategi bat sortuko da. Hori dena obratzeko langileak badaude; falta, dirua falta da (404. or. Ik. gainera 361. or.). Estornes-ek ere argitaletxe baten premiari begiratzen zion gehiago (Geroko *Auñamendi* argitaletxea, noski). Umandik *Eusko Ikaskuntza*-ren berbiztea eta indartzea ikusten zuen erakunde-irtenbiderik onena, horretarako Eusko Jaurlaritzak beharrezko laguntza emanik. Horren barnean idazkaritza iraunkor batek eramango zituzkeen euskararen kulturgintzako gidari-lanak (349. or.).

Salbamendu-planketarako Eusko Jaurlaritzari laguntza eskatzea, baina baino gehiagotan berritzen da. Batzarrean Monzon-ek Gobernuaz esana ikusi dugu arestian; baina ez da bera bakarrik. Villanuevak, Mexiko-tik bidaltzen duen komunikazioan euskararen eskubideak suharki azpimarratu ondoren (liburuan agertzen den eskerik gogorrena, noski: 339. or.), honela bukatzen du: *El Gobierno Vasco tiene la obligación de aportar los fondos necesarios para el estudio y el resurgimiento del idioma vasco* (339 or.). Krutwigek, Jaurlaritzaren egitekoei hamar urteko epea ematen die: *El Gobierno Vasco deberá cuidar de que en un plazo de 10 años la enseñanza se dé enteramente en euskera. También cuidará de que en los seminarios católicos sea el euskera el vehículo de la enseñanza* (346. or.). Hernandorenak, zuzenkiago, Gobernuko gizonci ere kontuak eskatzen dizkie, hizkuntzarekiko betekizunak nola gordetzen dituzten galdetuz:

«Eta barkatu orain zuzentzen banaiz Gobernuari: esango diot, errespeto guztiarekin, baño zindo: guk bear deguna da, Gobernuko gizonak berak, Gobernuko gizon bezela, aita bezela, guraso bezela, guk jakin bear degu nola jokatzen duten berak, bakoitzak berak» (387. or.).

Politika linguistikoaz esandakoan ondoan, ainitzetan aipatu zen Pariseko

Batzarrean hizkuntzaren beraren gain egin zitekeen lana: Hizkuntzaren batasun-beharra (FEVA, 360. or.; Krutwig, 346, etab.), textugintzaren premia (Amezaga, 343. or.; Umandi, 336. or.), hiztegi berezituak, etab. FEVAK hau eskatzen zuen:

«Debe irse inmediatamente a la preparación de la terminología filosófica, científica, técnica y también a la confección de un Diccionario General de la Lengua Vasca (...). Todas esas iniciativas y las que surgieran de los congresistas deben ser puestas en marcha desde este momento. La Academia Vasca debería encargarse de la realización de estos planes (...). Si eso no es factible, las Comisiones ejecutivas que surjan del Congreso deben iniciar esos trabajos» (345. or.).

Batzarre hartako ideia-bilketa hau burutzeko, esan dezagun, aldizkari munduan *Euzko-Gogoa*-ri eman nahi izan zitzaioala bultzada bat. Hain zuzen, orduantxe aldatzen zen Guatemalatik Iparraldera, eta ikusi dugu nola sortu nahi zen, berorren inguruan, idazle-etxe eta elkargo bat. Pariseko aldizkari-asmoak *Euzko-Gogoa*-rekin bat zetozen: Argentina-ko lau Euskal Etxek aldizkari horren inguruko projektua lantzeko komunikazio bat bidaltzen dute. *Euzko-Gogoa*-tarren Baionako etxearen xedea, honela labur-biltzen zuten: *En ella se trabajaría por la unificación del idioma, su adaptación a la ciencia, etc.* (361. or.). Zaitegik berak egin zuen bere ideien azalpena, López Mendizabalen eritzi ona lagun zuela (403-404. or.). Irakurgarria da, *Euzko-Gogoa*-ren lanaren zentzua neurtu nahiz, Hernandezoren eta Zaitegi Guridi jaunek izan zuten eztabaida (385-400. or.). Ordurarte egindako bideagatik eta gerorako eskaintzen zuen konkretutasunagatik, aldizkari honen egitaraua izan zen, nik uste, bilera hartako *vedeta*.

Kulturazko eztabaidak amaitzean, Zaitegik irakurri zuen han bildutakoen erabakia (400. or.). Batzarkide guztiek hobekiago ezagutu zutena, noski, erdal itzulpena izan zen. Kultur Sailaren erabakietan, hau da euskarari buruz agertzen zaiguna:

«Al considerar la situación crítica que la vida del Euzkera atraviesa en la propia Euzkadi debida en parte a la desidia de quienes más interés debieran tener en conservarla y, dándose cuenta de lo urgente de la preparación de un plan de defensa rapidísima de nuestra lengua, la Sección Cultural recomienda la inmediata constitución de una comisión que, reuniendo las iniciativas expuestas en este Congreso, organice dentro del cuadro general del fomento de la cultura vasca, con carácter de prioridad, un programa efectivo para la salvación de la lengua vasca. Esta comisión, una vez formada, debe tener vida autónoma en razón exclusiva de su mayor eficacia» (Resolución adoptada a propuesta de la Sección Cultural, 477. or.).

Parisen hartutako erabakiok nola bete ziren, edo Zaitegiren asmoek lau urteren buruan nola eta zergatik pot egin zuten: hori dena azter-

tzeke geratzen da. Baina Eusko Jaurlaritzak argitara berri duen dokumentazioari esker, ederki aldera daitezke Euskaltzaindiaren inguruko indarrek eta Parisen bildutakoek nolako kidesasunak eta aldeak dituzten. Dena den, 1956ko kultur giroko kezkek lur gozoa zuten eliz ikastetxeetako gazteriarengan, ekintza berriak bizteko: hizkuntz batasuna, kultur hizkera modernoaren premia, talde-lanaren beharra, planketa gidatu baten egarria... Horietaxeke dira belaunaldi gaztearen ekintza-banderak.

3. Literatur kritika

Pariseko nahiz Euskaltzaindiaren Biltzarreko ideia eta asmoen ondoan, urte hartan badago gazteok oso arretaz irakurti genuen zerbait eta, zuzen ala oker, ulertzen saiatu ginena. Mitxelena *Egan*-en eskaintzen zuen kritika-lanaz ari naiz. Kritika hura izan zen (Txillardegiren lanekin batera), Olabide, Orixe, Zaitegi eta *Euzko-Gogo*a-ren ordurarteko joera nagusiari aurpegi emanez, gure artean zenbaiti begiak ireki zizkiona eta, esan ere, zerbait esateko ausartzia eman ziguna. Handik honako bidea begiratuta, eta gaurregun euskarak dituen erdarakada-arrisku batzuek ondoan ditugula, errakuntza handirik gabe esan genezake hau: kritika haieran aisago ikusi genuela aurreko autoreengan kritikagarri zen alde txarra, beraien baitan biltzen zen hizkuntz ondare aberatsaren balioa baino. Hala ere, esan liteke 1960aren inguruko gogoeta kritiko hark ahalbideratu zuela geroko euskal argitalpen-kopururik handiena. Bide berri bat seinalatu zigun.

Ekar ditzagun hona idazlan haietako ideia ardatzak. Lehenik, euskal literaturaren tradizioa aintzakotzat hartzera deitzen zuen Mitxelena: 1954koa da *Gero*-ren kritika eta 1956an eman zituen *Peru Abarka*, *Garoa* eta *Biotz-begietan* liburuei buruzko idazlanak. Beraz, alde batetik gipuzkeraz kanpoko bi euskalkitako obra klasiko handiak, eta, bestetik, Eusko Pizkunde hurbilagoaren barneko bi obra nagusi. Tradizio zaharrari egin nahi zitzaion muzin gaiztoa salatzen zuen kritikariak, e.b., Olabideren lana aztertzean (Ik. MITXELENA, *Idazlan hautatuak*, 347. or.). Badaukagun literatur tradizio zaharrari begiratu gabe, euskararen *eredu* berri bat sortu nahia, ahalegin desbideratua iruditzen zitzaion, edo, gutxienez, hizkuntzaren gihar bizi eta sozialik gabea.

«Saio hizkera, hots, euskera esperimentalta, deritzat Olabideren hizkerari, bide berri batetik abiatuz gero noraino hel litekeen antzemateko sortua edo. Horretarako, bihar-etzitako euskaldunei begira, ahaztu egin behar nora-ezean, gutxi edo gehiago, gaurko euskaldunak, atzokoak ez ezik» (343. or.).

Olabidek eta beronen joerek emandakoa *hizkuntz eredutzat* hartzeak beldurtzen zuen Mitxelena (gogora *Ilias'ena*-ri egindako kritika). Auto-rea, bere ahalegin eta lanetan, benetan miresten bazuen ere, ez zuen uste hizkuntz eredu ona izan zitekeenik, inola ere.

«Hitz batean eredutzat hartzekoa dugu Olabide. Giza-eredu

jatorra dugu, gutxi bezalakoia (...). Hizkuntz eredutzat, ordea, gidari segurutzat, inola ere ez» (Aip. lib. 351. or.).

Zer esanik ez, Orixe-ri beste jatortasun bat ikusten zion Mitxelenak, *Aitorkezunak* arakatzean (156). Begiramen eta mirespenik osoenak zizkion itzultzaileari; baina kritikariak ongi ikusi zion arriskua ere idaz-molde hari, hain zuzen Orixeren irakurle gazteek sentitzen zutena (hauxe izan zen *Jakin*-ek, geroxeago, eredu berrien bila jotzeko arrazoietako bat):

«Itzulpena laburra eta trinkoa da, latina baino areago. Trinkoegia, ene ustez. Laburtasunak merezi ote du horrenbeste opari? Argitasunak eta erraztasunak balio dute, gutxienez, laburtasunak adina. Hau bezalako liburu batean, batez ere. Inolako oharrik ez daukalarik, aurkituko du irakurleak franko eragozpen, hizkuntzaren aldetik oztopo-biderik ez duela ere. (...). Mintzaera lasaiaago izan dute, ordea, Orixe baino lehenago izan ditugun prosa-maisuek» (Aip. lib., 355-356. or.).

Norabide hauekin, eta Axular-en alde ari zelarik *garbizaletasun antzua* aipatzean (164. or.), edota Maisu Juan kaletarraz goxokiro mintzatzean (168. or.), kritikariak arnaspide berri baten esperantza irekitzen zigun gazte hasi-berriei. Luma gazteek, bestalde, lanari ekitean, hizkeraren balio beregainci baino areago, hizkuntzaren funtzionaltasun sozial eta kultur-emaleari begiratu nahi zioten. Hor ere hurbiltasun nabaria dago irakurle haiekin.

«Axularren azalaz, hizkeraz, nahikoa eta gehiago esan da. Gatozen mamira. Ez zen Axular «euskara lantzen» ari: besterik zeukan buruan. Eta gizonak —beti bere buruari begira egon gabe— besteri laguntzen dionean bere burua jasotzen duen gisa, horrelaxe lantzen dira hizkuntzak ere: gauza eder, behar, jakingarriak adierazteko *bide* bihurturik» (Aip. lib., 165. Azp. gurea).

* * *

Kultur giro honetan eta historiaurre honekin jaio zen *Jakin*. Jaiotetxe barneko historiatxoa ikusi dugu, ez osorik. Kanpokoari ere eman diogu begiratu bat. Guztiokin, argiago geratzen da, hala uste dugu, aldizkariaren ingurumaria, eta konprenigarriagoa gertatuko da beronen historia.